

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗ

ΕΝΑ ΝΕΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ;

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Ὁ Λουκιανὸς στὸ *Περὶ πένθους* 12 μᾶς περιγράφει τὸ ὁρῆνο ποὺ κάνουν οἱ συγγενεῖς, ὅταν γίνεται ἡ πρόθεση τοῦ νεκροῦ: *Οἰμῶγαί δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων δάκρυα καὶ στέρνα τυπτόμενα καὶ σπαραττομένη κόμη καὶ φοινισσόμεναι παρειαί.*

Στὸ τέλος τῆς πρότασης αὐτῆς ὑπάρχει μιὰ ἀξιοπρόσεκτη συσώρευση ποιητικῶν λέξεων: στέρνα, σπαραττομένη, φοινισσόμεναι, παρειαί.¹ Ἐξετάζοντας τὸ τμήμα αὐτὸ προσεκτικότερα διαπιστώνουμε ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ λόγο ἔμμετρο: ἡ φράση καὶ σπαραττομένη κόμη ἀποτελεῖ ἓνα στίχο γλυκῶναιο (— ∪ ∪ ∪ — ∪ —) καὶ ἡ φράση καὶ φοινισσόμεναι παρειαί ἓναν ἱππωνάκτειο (— — — ∪ ∪ — ∪ — —). Ἐπίσης οἱ λέξεις στέρνα τυπτόμενα, ποὺ προηγοῦνται, θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ ἑνὸς γλυκωνείου (— ∪ — ∪ ∪ — < ∪ —>), μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἐπόμενη λέξη στὸ στίχο θὰ ἄρχιζε ἀπὸ δύο σύμφωνα, γιὰ νὰ γίνει θέσει μακρὸ τὸ α τοῦ τυπτόμενα. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Λουκιανὸς παραθέτει ἐδῶ ἓνα ἀποσπασμα ἀπὸ κάποιο — χαμένο γιὰ μᾶς — ποιητικὸ ἔργο· τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ μέτρο τῶν στίχων ὁδηγεῖ μὲ πολλὴ πιθανότητα στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ τμήμα ἀπὸ λυρικὸ μέρος τραγωδίας, γραμμένο σὲ αἰολικὰ μέτρα. Θὰ μπορούσαμε ἄραγε νὰ προσδιορίσουμε ἀπὸ ποιὸν τραγικὸ ποιητὴ προέρχονται οἱ στίχοι;

Μιὰ ἔρευνα στὸ λεξιλόγιο τῶν τραγωδιῶν καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ μᾶς σώζονται θὰ μᾶς βοηθοῦσε ἴσως νὰ ἀπαντήσουμε στὴν παραπάνω ἐρώτηση. Ἀπὸ τὰ σχετικὰ λεξικά πληροφοροῦμαστε ὅτι: α) στὸν Αἰσχύλο δὲν βρίσκουμε τὴ λέξη φοινίσσω.² β) τὸ ρῆμα σπαράσσω δὲν ὑπάρχει στὸν Σοφοκλῆ.³ γ) στὰ ἀποσπάσματα τῶν τραγικῶν ποὺ μᾶς σώθηκαν δὲν συναντοῦ-

1. Βλ. LSJ⁹ στίς λλ., καὶ W. SCHMID, *Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysius von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratus*, 1. τόμος, Stuttgart 1887, σσ. 342 (παρειά), 346 (σπαραγμός), 347 (στέρον), καὶ 351 (φοινίσσω).

2. Βλ. G. ITALIE, *Index Aeschyleus*, Leiden ²1964.

3. Βλ. F. ELLENDT, *Lexicon Sophocleum*, Βερολίνο ²1872 (φωτ. ἀνατ. Hildesheim 1958).

με τῇ λέξει παρειά.⁴ δ) ἀντίθετα καὶ οἱ τέσσερις ποιητικὲς λέξεις ποὺ ἐπισημάνσαμε πρωτότερα ὑπάρχουν στὸν Εὐριπίδη.⁵ Αὐτὸ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἓνα ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν ἀπόδοση τῶν στίχων στὸν Εὐριπίδη, ἔχουμε ὅμως ἐπιπλέον μιὰ πολὺ ἰσχυρότερη ἐνδειξη γι' αὐτό: τὴν ἔκφραση *σπαραττομένη κόμη*. Σύμφωνα μὲ τὸ LSJ⁶ τὸ ῥῆμα *σπαράσσω* χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ σκυλιά, σαρκοβόρα ζῶα κ.τ.ό., συνεπῶς ἡ χρῆση τοῦ ῥήματος στὴν περίπτωση ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι μεταφορικὴ (δηλ. τὰ χέρια ξεριζώνουν τὰ μαλλιά, ὅπως τὰ ἄγρια ζῶα ξεσχιζοῦν τὴ λεία τους). Αὐτὴ τὴ χρῆση ὅμως δὲν τὴ συναντοῦμε παρὰ μόνο στὸν Εὐριπίδη καὶ σὲ συγγραφεῖς πολὺ μεταγενέστερους.⁷ Ὁ Εὐριπίδης μάλιστα χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφραση αὐτὴ συχνά: Ἄνδρομ. 1209: οὐ σπαράξομαι κόμαν, Ἰφιγ. Αἰδ. 1458: πρὶν σπαράσσεσθαι (ELMSLEY, σπαράξεσθαι LP) κόμης, Ἄνδρομ. 826: σπάραγμα κόμας, Φοίνισσ. 1524/5: τίς ἐπὶ πρῶτον ἀπὸ χαίτας σπαραγμοῖς ἀπαρχὰς βάλλω; Ἀντίθετα οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ παλαιότεροι ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ποιητὲς χρησιμοποιοῦν ἄλλες ἐκφράσεις, γιὰ νὰ περιγράψουν τὴν ἴδια σκηνή: Ὀρ. Κ 15: ἔλκετο χαίτας, Σ 27: κόμην ἥσχυνε δαΐζων, Χ 406: τίλλε κόμην, κ 567: τίλλοντό τε χαίτας, Σοφ. Οἶδ. Τύρ. 1243: κόμην σπῶς ἀμφιδεξίοις ἀκμαῖς, Αἴας 634: πολιάς ἄμνγμα χαίτας. Ἀλλωστε καὶ ὁ Λουκιανὸς στὸ ἴδιο ἔργο ποὺ μᾶς δίνει τὸ παράθεμα ποὺ ἐξετάζουμε χρησιμοποιεῖ λίγο παρακάτω (Περὶ πένθους 16) τὴ φράση: παῦσαι τιλλόμενος τὴν κόμην. Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται, νομίζω, φανερό ὅτι ἡ ἔκφραση *σπαράσσω κόμην* ἦταν ἀγαπητὴ στὸν Εὐριπίδη, ἴσως μάλιστα αὐτὴ ἡ μεταφορικὴ χρῆση τοῦ *σπαράσσω* νὰ ἦταν δική του σύλληψη.

Ἐνα στοιχεῖο ἀκόμα ποὺ εὐνοεῖ τὴν ἀπόδοση τῶν στίχων αὐτῶν στὸν Εὐριπίδη εἶναι ἡ ἐκτίμηση ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸν τραγικὸ αὐτὸ ἡ ἐποχὴ τῆς δευτέρας σοφιστικῆς, καὶ εἰδικότερα ὁ Λουκιανός. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος⁷ καὶ ὁ M. Fabius Quintilianus⁸ συμφωνοῦν ὅτι ὁ Εὐριπίδης εἶναι ὁ πιὸ χρησιμὸς ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀσκηση ἑνὸς ρήτορα, τόσο γιὰ τὸ λόγο του ὅσο καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν σκέψεων του. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα κινεῖται καὶ ὁ Λουκιανός: στὰ ἔργα του βρίσκουμε ἓνα πλῆ-

4. Βλ. *Tragicae dictionis index, spectans ad Tragicorum Graecorum Fragmenta ab Augusto Nauck edita*, Petropoli 1892.

5. Βλ. J. T. ALLEN - G. ITALIE, *A Concordance to Euripides*, Berkeley and Los Angeles - London 1954, καὶ C. COLLARD, *Supplement to the Allen and Italie Concordance to Euripides*, Groningen 1971.

6. Διόδωρος Σικελιώτης 19, 34, 3: τὰς τρίχας σπαράσσουσα, Ἡρωδιανός, Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορία 8, 8, 6: γενέων τε καὶ ὀφρύων σπαραγμοῖς.

7. Στὸν 18. λόγο του: Περὶ λόγου ἀσκήσεως 6-7.

8. *Institutio oratoria* 10, 1, 66-68.

θος ἀπὸ παραθέματα, ἀναφορὰς καὶ ὑπαινιγμοὺς σὲ τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδῃ, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα ἀπὸ τραγωδίας τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τοῦ Αἰσχύλου εἶναι συγκριτικὰ ἐλάχιστα.⁹ Ὁ F. W. HOUSEHOLDER (ὁ.π., σ. 14) σημειώνει ὅτι εἶναι πιθανὸν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀθέσπετα τραγικὰ ἀποσπάσματα τοῦ ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ νὰ εἶναι τοῦ Εὐριπίδῃ.

Ἐπειτα ἀπὸ τὰ προηγούμενα νομίζω ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ στίχοι ποὺ βρίσκονται στὸ *Περὶ πένθους* 12 ἀνήκουν στὸν Εὐριπίδῃ. Πρόκειται ἢ μὴς γιὰ ἐνικεῖο ἀπόσπασμα ἢ γιὰ στίχους παρμένους ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη μιᾶς ἢ καὶ περισσότερων τραγωδιῶν; Θὰ ἤμουν πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξω τὸ πρῶτο γιὰ τοὺς παλαιότερους λόγους: α) Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νοηματικὴ συνέχεια οἱ στίχοι παρουσιάζουν καὶ μετρικὴ συγγένεια: εἶναι γραμμένοι σὲ αἰολικὰ μέτρα.¹⁰ β) Τὸ συνδετικὸν καὶ εἶναι καὶ τὶς δύο φορὲς μέρος τοῦ στίχου, καὶ ὅχι *extra metrum*. γ) Ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιοῖ τὴ πολυσύνδετο μὲ τὸ καὶ τόσο στὰ διαλογικὰ ὅσο καὶ στὰ λυρικὰ μέρη τῶν τραγωδιῶν του.¹¹

Τὸ συμπέρασμα μας λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Λουκιανὸς στὸ *Περὶ πένθους* 12 μᾶς διασώζει ἓνα ἀκόμα ἀπόσπασμα ἀπὸ τραγωδίαν, πιθανότατα τοῦ Εὐριπίδῃ:

στέρνα τυπτόμενα <Ω¹² —>
καὶ σπαρασσομένη¹³ κόμη
καὶ φοινισσόμεναι παρειαί.¹⁴

Σπουδαστήριο Κλασσικῆς Φιλολογίας
καὶ Ἀρχαίας Ἱστορίας

Δ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

9. Βλ. F. W. HOUSEHOLDER, *Literary Quotation and Allusion in Lucian*, New York 1941, σσ. 13-14 γιὰ τὸν Εὐριπίδην, σὲ σύγκρισιν μὲ τίς σσ. 1 καὶ 37 γιὰ τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Σοφοκλῆ ἀντίστοιχα, καθὼς καὶ τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴ σχέση Λουκιανοῦ καὶ τραγικῶν στῆ σ. 59.

10. Γιὰ τὴ χρῆσιν αἰολικῶν μέτρων σὲ θρηνηδίας βλ. Εὐριπ. *Ἰκέτιδες* 955-979, *Ἡλέκτρα* 112-212, *Ἰφιγ.* *Ταύρ.* 1089-1122.

11. Βλ. *Ἀλκίνοος* 962-964 καὶ 978-980, *Τρωάδες* 810-813, *Ἰφιγ.* *Αἰλ.* 36-42, καὶ γενικότερα J. T. ALLEN - G. ITALIE, ὁ.π., στίς ἀλ. καὶ καὶ τε.

12. Ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ἡ σπαρασσὴ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἀρχίζῃ μὲ δύο τουλάχιστο σύμφωνα (ἢ ἓνα διπλό).

13. Ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιοῖ τὸν τύπον σπαρασσοί με σσ. ἴσως ἡ ἀπτικιστικὴ διάθεσις νὰ ἔκανε τὸν Λουκιανὸν — ἢ κάποιον μεταγενέστερον γραφέα: — νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ σσ μὲ ττ.

14. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς στίχους νὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ Λουκιανός, ὅταν ἔγραφε τοὺς *Ἐταυρικοὺς διαλόγους* 9, 2: ... εἰ τις ἐληλίθει ἐκ τῆς μάχης καὶ πολλοὶ τιθῆναι ἐλέγοντο. ἔσπαράσσειε τότε τὰς κόμας καὶ τὰ στέρνα ἐτύπτετο καὶ ἐπένθει πρὸς τὴν ἀγγελίαν ἐκάστην.

A NEW FRAGMENT OF EURIPIDES?

by D. A. Christidis

In Lucian, *De luctu* 12, the phrase *στέγνα τυπτόμενα . . . φοινισσόμεναι παρειαί* forms three verses, two glyconic (the first of which is not complete) and one hipponactian:

*στέγνα τυπτόμενα <Υ—>
καὶ σπαραττομένη κόμη
καὶ φοινισσόμεναι παρειαί.*

This may be a fragment of the lyrics of a lost tragedy. The vocabulary of these verses and, especially, the expression *σπαραττομένη κόμη* lead one to suggest that this is an Euripidian fragment. This is favored also by the esteem in which the Euripidian tragedies were held during the second sophistic and by the number of Lucian's quotations of, and allusions to, Euripides.